

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 347.952:347.68

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-9.13>

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ЩОДО СПАДКУВАННЯ В ПОРЯДКУ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Акімова Анастасія Олександрівна,
аспірантка кафедри цивільного
процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна)

Статтю присвячено питанням визначення процесуальних особливостей розгляду справ щодо спадкування в порядку окремого провадження. Визначено, що дотримання законодавчих умов правильного і своєчасного розгляду і вирішення справи є запорукою досягнення цілей цивільного судочинства. Доведено, що специфіка непозовного судочинства, а саме окремого провадження, відбивається на методах здійснення судом розгляду справ щодо спадкування, а отже, їй визначає процесуальні особливості розгляду таких справ у порядку окремого провадження. Визначено вимоги до змісту та форми заяви в окремому провадженні у справах щодо спадкування, з'ясовано можливі помилки у формуванні змісту заяви у справах, що виникають зі спадкових правовідносин. З'ясовано, що підготовче засідання під час розгляду справ щодо спадкування, які розглядаються за правилами окремого провадження, не проводиться, однак у певних категоріях справ судом мають бути виконані окремі дії попереднього підготовчого характеру. Визначено, що порядок вирішення справ окремого провадження, як специфічна процесуальна форма, включає в себе ті ж стадії, що притаманні справам позовного провадження. До таких стадій належать відкриття провадження у справі; провадження у справі до судового розгляду; судовий розгляд та ухвалення судового рішення. Виявлено особливості реалізації принципу змагальності в межах окремого провадження. Такий принцип втілюється у правах заявника та заінтересованих осіб, адже заявник може подавати докази, брати участь у їх дослідженні, заявляти клопотання, давати усні і письмові пояснення, подавати доводи і міркування, заперечення, доводити суду свої вимоги та ін. Однак такий принцип реалізується не у всіх категоріях справ щодо спадкування. Досліджено особливості доказів та процедури доказування в окремих категоріях справ щодо спадкування, які розглядаються за правилами окремого провадження. Визначено перелік доказів та ознаки їх допустимості для конкретних категорій справ, що виникають зі спадкових правовідносин. Визначено практичну значущість та перспективи дослідження процесуальних особливостей розгляду справ щодо спадкування в межах окремого провадження.

Ключові слова: судові справи щодо спадкування, окреме провадження, процесуальні особливості.

**PECULIARITIES OF JUDICIAL CASES CONCERNING INHERITANCE
IN SEPARATE PROCEEDINGS**

Akimova Anastasia Oleksandrivna,
Postgraduate student
of the Department of Civil Process
(National University
of Odessa Law Academy, Odesa, Ukraine)

The article deals with the issues of determining the procedural features of inheritance cases in a separate procedure. It is determined that adherence to the legal conditions of proper and timely consideration and resolution of the case is the key to achieving the goals of civil justice. It is proved that the specifics of non-judicial proceedings, namely separate proceedings, are reflected in the court's methods of examining inheritance cases, and therefore determine the procedural features of such cases in a separate procedure. Requirements for the content and form of the statement in a separate inheritance case have been identified, possible errors in the formulation of the content of the statement in cases arising from hereditary relationships have been identified. It has been established that a preparatory hearing on the examination of inheritance cases dealt with under the rules of separate procedure is not conducted, but in certain categories of cases the court must carry out certain preliminary preparatory actions. It is determined that the procedure for resolving individual cases, as a specific procedural form, includes the same stages that are inherent in cases of lawsuits. Such stages include the opening of proceedings; litigation; judicial review and adjudication. The peculiarities of implementation of the principle of competitiveness within the limits of separate proceedings are revealed. This principle is embodied in the rights of the applicant and the interested persons, since the applicant can submit evidence, participate in their research, make motions, give oral and written explanations, submit arguments and arguments, objections, prove their claims, etc. However, this principle is not implemented in all categories of inheritance. The peculiarities of the evidence and the procedure for proving in particular categories of inheritance cases, which are dealt with under the rules of separate proceedings, are investigated. The list of evidences and signs of their admissibility for specific categories of cases arising from hereditary legal relations are determined. The practical significance and prospects of investigating the procedural features of inheritance cases within the individual proceedings are determined.

Key words: inheritance cases, individual proceedings, procedural features.

Постановка проблеми. Судове провадження у цивільних справах для досягнення його цілей має здійснюватися таким чином, щоб забезпечити правильний і своєчасний розгляд і вирішення такої справи. Вимоги коректного й своєчасного розгляду справи стосуються судів усіх інстанцій, але особливе значення вони мають для здійснення розгляду справ у суді першої інстанції. Вирішення спору у строки, встановлені цивільним процесуальним законодавством, та ухвалення законного та обґрунтованого рішення повністю забезпечує досягнення кінцевої мети цивільного судочинства.

Специфіка методології розгляду справ у межах окремого провадження породжує і специфічну цивільну процесуальну форму цього виду провадження. Предмет судового розгляду передбачає правосудний характер діяльності, з яким пов'язана і специфічна процедура судочинства [5]. Відсутність спору про право, а відповідно, і унеможливлення пред'явлення зустрічного позову, заміни сторони, укладення мирової угоди, звернення до третейського суду є опосередковано метою окремого провадження: підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають зна-

чення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Стан дослідження теми. Дослідження питань розгляду справ щодо спадкування зазвичай здійснюються у контексті застосування судами норм матеріального спадкового права. Питання захисту спадкових прав у судовому порядку порушувалися в дослідженнях Ю.О. Заїки, Є.О. Кухарєва, Є.О. Мічуріна, З.В. Ромовської, Є.О. Рябоконя та багатьох інших. Однак окремо не розглядалися ознаки та види справ щодо спадкування, що розглядаються в порядку окремого провадження. Саме тому мета цього дослідження – визначити процесуальні особливості розгляду та вирішення справ щодо спадкування за правилами окремого провадження.

Виклад основного матеріалу. Слід почати з визначення загальних рис і особливостей окремого провадження порівняно з іншими видами цивільного судочинства. В.В. Комаров слушно зазначає, що справи окремого провадження проходять ті самі стадії цивільного судочинства, що й інші справи. В окремому провадженні за загальними правилами, що містяться в основних положеннях ЦПК України, регламентуються питання про склад суду, відводи, докази, представництво, судові витрати, строки, заходи процесуального примусу, перегляд судових рішень, участь іноземців тощо [2, с. 55].

Однак підставою порушення справи в окремому провадженні є не позов, а заява, можливий зміст та форма якої не передбачені в законодавстві України, тому їх можна визначити за аналогією зі ст. 119 ЦПК України, якою врегульовано зміст і форму позовної заяви з урахуванням вимог, які сформульовані в нормах, що регулюють процесуальний порядок вирішення справ окремого провадження [1, с. 252].

Можна виокремити такі вимоги щодо форми, яким має відповідати заява про порушення справи щодо спадкування в окремому провадженні:

- 1) заява подається в письмовій формі;
- 2) заява має містити:
 - найменування суду, до якого подається заява;
 - ім'я (найменування) заявника, а також ім'я представника заявника, якщо заява подається представником, їх місце проживання (перебування) або місцезнаходження, поштовий індекс, номери засобів зв'язку, якщо такі відомі;
 - предмет звернення до суду;
 - мету, якої необхідно заявникові досягти;
 - виклад обставин, якими заявник обґрунтовує звернення;
 - зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину, наявність підстав для звільнення від доказування;
 - перелік документів, що додаються до заяви;
- 3) заява підписується заявником або його представником із зазначенням дати її подання;
- 4) до заяви додається документ, що підтверджує сплату судового збору. Відсутність сплати судового збору призводить до визнання заяви такою, що не відповідає вимогам.

Виходячи з особливостей змісту такої заяви, вона не може містити позовних вимог. Так, наприклад, у заяві про визнання спадщини відумерлою не можуть ставитись вимоги позовного характеру, зокрема, вимоги про передачу спадкового майна у власність територіальної громади. Суди мають враховувати, що відповідно до ч. 1 ст. 1277 ЦК України суд лише визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування у передбачених законом випадках.

У заяві про встановлення фактів, що мають юридичне значення, має бути зазначено:

- який факт заявник просить встановити та з якою метою;
- причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт;
- докази, що підтверджують факт.

До заяви додаються докази, що підтверджують викладені в заяві обставини, і довідка про неможливість відновлення втрачених документів. Також можливим є встановлення лише тих фактів, які не є спірними. Наприклад, щодо встановлення факту прийняття спадщини, враховуючи положення ст. ст. 1268, 1269 ЦК України, може йтися лише про встановлення факту постійного проживання разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, якщо спадкові правовідносини виникли після набрання чинності ЦК. Натомість заяви про встановлення факту постійного проживання разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини в порядку окремого провадження підлягають розгляду судом, якщо у паспорті спадкоємця відсутня відмітка про місце реєстрації особи [3].

У заяві про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою має бути зазначено:

- для якої мети необхідно заявникові визнати фізичну особу безвісно відсутньою або оголосити її померлою;
- обставини, що підтверджують безвісну відсутність фізичної особи, або обставини, що загрожували смертю фізичній особі, яка пропала безвісти, або обставини, що дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку.

Наприклад, у справі, яку було розглянуто Радомишльським районним судом Житомирської області, за заявою, в якій оголошення особи померлою обґрунтовувалось тим, що заявник з дитинства проживав разом зі своєю тіткою. У 2004 році тітка поїхала навідати свого племінника в м. Санкт-Петербург, Росія. Через кілька днів зателефонував племінник із Санкт-Петербурга та повідомив про смерть тітки. До теперішнього часу заявник проживає в зазначеному будинку, доглядає за ним та утримує будинок, обробляє земельну ділянку, оскільки проживає та працює в селі. Визнання тітки померлою необхідно йому для вирішення питання про визнання права власності на нерухоме майно, яким він добросовісно та безперервно володіє та відкрито користується ним. З урахуванням доказів, яких було надано, особу було визнано судом померлою.

Суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у ст. ст. 119 і 120 ЦПК України, або не сплачено судовий збір, постановляє ухвалу, в якій зазначаються підстави залишення заяви без руху, про що повідомляє позивача і надає йому строк для усунення недоліків, який не може перевищувати п'яти днів з дня отримання позивачем ухвали [4].

З огляду на особливості справ, що розглядаються в окремому провадженні, попереднє судове засідання не проводиться у межах окремого провадження. Однак у справах окремого провадження, зокрема, під час розгляду справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, здійснюються певні підготовчі дії, визначені законом (ст. 239, 248, 262 ЦПК України).

Суд уживає заходів щодо всебічного, повного й об'єктивного з'ясування обставин справи, тому він може за власною ініціативою витребувати необхідні докази (ч. 2 ст. 235 ЦПК України), що теж відрізняє розгляд справ про спадкування в окремому провадженні.

Як зазначає І.Ю. Тулич, варто також зосередити увагу на дії одного з принципів цивільного судочинства – змагальності і виявити, чи проявляється такий принцип

у разі вирішення справ окремого провадження. Законодавець у ч. 3 ст. 235 ЦПК України вказує, що положення щодо змагальності та меж судового розгляду у справах окремого провадження не застосовується [5, с. 78]. На думку науковця, принцип змагальності все ж таки діє під час вирішення справ окремого провадження, але по-особливому, оскільки він насамперед реалізується у правах заявника та заінтересованих осіб. Так, заявник має право подавати докази, брати участь у їх дослідженні, заявляти клопотання, давати усні і письмові пояснення, подавати доводи і міркування, заперечення, доводити суду свої вимоги та ін. (за аналогією зі ст. 27 ЦПК України).

Не слід заперечувати і той факт, що такий принцип реалізується не у всіх справах окремого провадження. Установлені законодавцем винятки щодо принципу змагальності та меж судового розгляду в окремому провадженні можуть свідчити про посилення явного дуалізму позовного та окремого проваджень цивільного судочинства, який не був таким за попереднім ЦПК України.

Порядок вирішення справ окремого провадження, як специфічна процесуальна форма, включає в себе ті ж стадії, що притаманні справам позовного провадження, а саме: відкриття провадження у справі, провадження у справі до судового розгляду, судовий розгляд та ухвалення судового рішення.

Перелічені стадії також наділяються деякими особливостями щодо їх проведення. М.М. Ясинок слушно зазначає, що кожна справа окремого провадження, будучи процесуальною формою, за своєю суттю не відрізняється від суті процесуальної форми позовного провадження, оскільки вони створюються на основі організаційних дій суду відповідно до процесуальних норм [7].

Розгляд справ щодо спадкування в окремому провадженні характеризується визначеними ознаками залежно від категорії справ. Наприклад, у справах про оголошення особи померлою необхідно виходити з такого:

- 1) розгляд справи проводиться судом у складі одного судді і двох народних засідателів;
- 2) заява про оголошення фізичної особи померлою подається до суду за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, або за місцезнаходженням її майна (ст. 246 ЦПК України);
- 3) за подання до суду заяви у справах окремого провадження – судовий збір у 0,1 розміру мінімальної заробітної плати;
- 4) предметом доведення можуть виступати:
 - встановлення останнього місця проживання громадянина;
 - відсутність у місці проживання громадянина відомостей про місце його перебування протягом трьох років;
 - наявність правової зацікавленості особи, що подає заяву про оголошення громадянина померлим, і наявність матеріально-правових відносин між заявником і громадянином, відносно якого ставиться питання про оголошення його померлим: припинення шлюбу, отримання пенсії у зв'язку з втратою годувальника та ін.;
 - вживання заявником заходів до розшуку особи;
 - неможливість встановлення місця знаходження такої особи;
 - наявність обставин, що дають підставу припустити загибель фізичної особи від певного нещасного випадку;
 - існування обставин, що дають підставу вважати, що особа може умисно переховуватися: перебуває у розшуку, не бажає вишлагувати аліменти або виконувати інші рішення суду, інших органів і т. п.;
 - відсутність спору про право;

5) допустимими доказами можуть бути:

- довідка з місця проживання громадянина;
- докази відсутності громадянина в місці його проживання протягом трьох років (свідчення свідків, родичів, сусідів, співробітників, друзів; інформація відповідних організацій за останнім місцем проживання відсутнього (житлово-експлуатаційні організації, органи внутрішніх справ або органи місцевого самоврядування);
- довідка з місця роботи; докази вживання заходів до встановлення місця знаходження громадянина, стосовно якого ставиться питання про оголошення його померлим (відповіді на запити суду, довідки з адресних столів тощо);

- докази відсутності відомостей про інше місце проживання громадянина;

6) суд розглядає справу за участю заявника, свідків, зазначених у заяві, та осіб, яких суд сам визнає за потрібне допитати; тощо.

У справах про встановлення факту прийняття спадщини заява фізичної особи про встановлення факту, що має юридичне значення, подається до суду за місцем її проживання (ч. 1 ст. 257 ЦПК України). Крім того, підсудність справ за заявою громадянина України, який проживає за її межами, про встановлення факту, що має юридичне значення, визначається за його клопотанням ухвалою судді Верховного Суду України.

Предметом доказування в цій категорії справ виступатиме те, що нотаріальний орган не видав заявнику свідоцтво про право на спадок за мотивами відсутності або недостатності документів, необхідних для цього, або факт фактичного прийняття спадщини залежно від порядку прийняття спадщини; чи місце відкриття спадку.

Допустимими доказами будуть вважатися:

- докази, що підтверджують факт прийняття спадщини (листи ділового й особистого характеру, які містять відомості про факт прийняття спадщини, тощо);
- докази, які підтверджують факт відкриття спадщини (свідоцтво чи копія свідоцтва про смерть спадкодавця);
- довідки нотаріальних органів про відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину у зв'язку з тим, що частково або повністю відсутні відповідні документи, необхідні для підтвердження в нотаріальному порядку фактичного вступу у володіння спадковим майном; тощо.

Також у разі вирішення вимог про встановлення факту прийняття спадщини і місця її відкриття суд має виходити з положень ЦК України, згідно з якими місцем відкриття спадщини визнається останнє постійне місце проживання спадкодавця, а якщо воно невідоме – місцезнаходження майна або його основної частини. Діями ж, що свідчать про прийняття спадщини, є фактичний вступ заявника в управління чи володіння спадковим майном у межах шестимісячного строку з дня відкриття спадщини або подача ним протягом цього строку до державної нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини заяви про її прийняття.

У справах про визнання спадщини відумерлою предметом доказування можуть виступати:

- час і місце відкриття спадщини;
- відсутність спадкоємців як за законом, так і за заповітом;
- відсутність договору довічного утримання і спадкового договору, за якими майно спадкодавця переходить до контрагента – набувача після смерті спадкодавця – відчужувача, а також зміст цих договорів, оскільки досить часто за договором переходить лише будинок або інше цінне майно, а інше успадковуватиметься на загальних підставах;
- належність спадкодавцю конкретного спадкового майна, оскільки проведений нотаріусом опис майна свідчитиме лише про перебування у помешканні спадкодавця певних речей, право власності на які може належати іншим особам; тощо.

Доказами, які мають бути надані, є:

- відомості про час і місце відкриття спадщини підтверджуються свідоцтвом про смерть;
- докази, які свідчать про належність цього майна спадкодавцю, – акти приватизації, договори купівлі-продажу тощо;
- про відсутність спадкоємців за заповітом і за законом можуть свідчити заходи, які були вчинені нотаріусом щодо їх розшуку;
- про усунення спадкоємців від права на спадкування можуть свідчити рішення або вирoki суду;
- про неприйняття спадкоємцями спадщини може говорити відсутність у спадковій справі відповідних заяв про прийняття спадщини;
- про відмову від прийняття спадщини свідчитимуть відповідні заяви спадкоємців; тощо.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, доходимо висновку, що загалом процесуальні особливості розгляду справ щодо спадкування в межах окремого провадження зумовлені саме змістом спірних правовідносин, що визначають категорію справи. Подальше вивчення та виділення процесуальних особливостей розгляду окремих категорій справ щодо спадкування в межах непозовного цивільного судочинства є перспективним напрямом досліджень теорії вітчизняного цивільного процесу.

Список використаних джерел:

1. Дубчак Л.С. Участь адвоката у наданні правової допомоги у справах про встановлення режиму окремого проживання подружжя. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. Число 3. С. 251–253.
2. Окреме провадження : монографія / В.В. Комаров, Г.О. Світлична, І.В. Удальцова; за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2011. 312 с.
3. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування : Лист Вищого спеціалізованого суду від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13/card6#Public>.
4. Рішення Радомишльського районного суду Житомирської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56682002>.
5. Татулич І.Ю. Процесуальні особливості розгляду та вирішення справ окремого провадження. *Вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 682. Правознавство. С. 76–80.
6. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 16. Ст. 11.
7. Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія. Нац. ун-т. Одеса : Одеська юридична академія, 2011. 380 с.